

חלקם של השיעים בהקמת לבנון המודרנית 1920 – 1943

מורן לבנוני

תקציר

מטרתה של עבודה זו לבחון את חלקה של העדה השיעית ומעורבותה בהקמת לבנון המודרנית, זו שלאחר קריסתה של האימפריה העות'מאנית ובמהלך המנדט הצרפתי. עבודה זו גם בחנה האם נותרו השיעים מאחור ונדחקו מה'הסכמה הלאומית' ומהן הסיבות לאותה הדרה מהשלטון שחשו השיעים והאם יש לתחושה זו אחיזה במציאות של אותה תקופה.

העדה השיעית, וזו שהתרכזו במרחב סוריה הגאוגרפית בכלל זה, סבלה לאורך ההיסטוריה מהדרה, נדחקה ממרכזי השלטון והמנהל ממרכזי השפעה והכלכלה ונותרה מרוחקת ושולית.

החל מסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 ביתר שאת, חלו שינויים ניכרים במרחב סוריה הגיאוגרפית: שינויים טכנולוגיים, תרבותיים, חברתיים, כלכליים. הקמת מדינות לאום היה לשינוי מרכזי שארע לאחר קריסתה של האימפריה העות'מאנית. לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר שהוטל משטר המנדט על הטריטוריות שהיו כפופות לעות'מאנים. משטר המנדט הביא להתפתחותן של מדינות-לאום באזור שהיה סוריה הגיאוגרפית: פלסטין, ארץ-ישראל, לבנון, סוריה, לבנון ואף הוקמו ישויות קטנות יותר בדמות הממשל העצמי של הדרוזים בהר-הדרוזים, והטריטוריה העלווית.

השיעים חוו את השינויים שחלו באימפריה העות'מאנית מתחילת המאה ה-20 וכתוצאה מהם החלה להתפתח בעדה קבוצה של משכילים, בוגרי מערכת החינוך הכללית וגם זו של העדה הנוצרית. משכילים אלה, שנקראו באופן כללי הווג'הא, כבר לא הסתפקו בחקלאות ובמסחר-הזעיר שהיו מקורות הפרנסה העיקריים בעיירות השיעיות, והם עסקו גם בשלל מקצועות חופשיים והחלו להפתח הן לבני העדות האחרות בלבנון, בסוריה ובמזרח התיכון, והן לתרבות המערב. פתיחות זו למערב הביאה ליתר מעורבות בפוליטיקה המקומית והאזורית שהובילה מצידה לשאיפות פוליטיות שאיתגרו את בני מעמד בעלי-הקרקעות וראשי-השבטים שהובילו באופן מסורתי את הפוליקה השיעית, ייצגו את בני-עדתם במסדרונות השלטון וזכו, לא אחת, למנעמי-השלטון, נכסים ויוקרה בתוקף תפקידם.

בעבודה זו סקרתי את המהלכים והמאבקים הפוליטיים בתוך העדה השיעית ובאופן בה היא מיוצגת בפוליטיקה הסורית והלבנונית. אבחן את השאיפות הפוליטיות של השיעים ובמרחב של סוריה ולבנון בעיקר לאור ההגדרה-העצמית של בני העדה והאופן בו הם מזהים עצמם כשיעים, ערבים, מוסלמים, סורים ולבנונים. ככלל, מצאנו כי ההגדרה העצמית

של המשכיל השיעי הייתה מורכבת ממספר מעגלים. השיעי חש ערבי ומסלם ורצה להיות חבר שווה ערך לשכניו הערבים. אולם מצאנו כי השיעי חש גם קירבה לבני-אמונתו גם מעבר למעגל הערבי ולכן הביע הזדהות גם עם השיעה באיראן ובאפגניסטאן ואף בהודו ויאווה. השיעי הלבנוני חש גם פטריוטיות מקומית והביע קירבה ל'אבותיו' הפיניקים, לתושבי בעלבכ הקדומים, והיה ער לקשריהם ברחבי הים-התיכון בקרתגו, קאדיס וסיציליה. וכמובן, בני דרום-לבנון חשו צורך לקדם את בני 'ג'בל-עאמל' (הוא דרום לבנון) ובני הבקאע הדגישו את רצונם לפתח את הבקאע. אינטרסים לוקאליים אלה הגבירו לעיתים את הצורך לשיתופי פעולה פוליטיים למען תושבי המחוזות בתוך לבנון.

המעורבות של בני האליטות השיעיות השונות בפוליטיקה נגזרו ממספר גורמים. גורם ראשון, אך לא תמיד הראשון בחשיבותו, היה האופן שבו העריכו המעורבים בפוליטיקה את ההגדרה העצמית של הציבור השיעי. במשך רוב התקופה המתוארת בעבודה זו היה הציבור השיעי מפולג בין הרצון להשתייך לתנועה-הערבית, וכחלק ממנה להצטרף לסוריה במסגרת 'האחדות-הסורית' ולשחק שוב את תפקיד המיעוט הקטן בתוך רוב סוני בולט, ומן העבר השני, התקיימו זרמים שהעדיפו את שיתוף הפעולה עם המנדט הצרפתי וההשתתפות במשחק בפוליטי במסגרת 'לבנון הגדולה' כחלק ממדינה רב-עדתית לה ייעדו הצרפתים את הבכירות לעדה המרונית-נוצרית והשיעים יהיו כמיעוט גדול במשולש המרוני-סוני-שיעי (עם מיעוט דרוזי לא מבוטל).

המטוטלת בין התמיכה בהצטרפות לסוריה לבין הבנה מהוססת שהתגברה מאוחר יותר, בלבנון הגדולה, הייתה בולטת במיוחד בתחילת שנות ה-20 של המאה ה-20 בוועידה של ואדי ח'ג'יר שבה נרשמה תמיכה גורפת לפניה לאמיר פיצל ובהמשך, מעבר איטי לתמיכה בלבנון הגדולה לאחר הקמת בית-הדין השיעי-ג'עפרי מ-1926 שהעניק לעדה תחילתו של שוויון זכויות בלבנון.

מרכיב חשוב לא פחות במשחק הפוליטי היה חישובים פרטיים משפחתיים ואיזוריים פנימיים שבמסגרתם ניסה להעריך כל משתתף כיצד יוכל לזכות בנכסים משאבים ויוקרה על ידי חבירה לכוחות פוליטיים שונים. בחישובים אלה לא תמיד היו האינטרסים של העדה בראש מעיניהם של הפוליטיקאים השיעים ולעיתים היו אינטרסים אלה בגדר עלה-תאנה כדי לממש אינטרסים ארציים ואישיים יותר.

המקור המרכזי למידע אודות המשכילים השיעים בלבנון וסוריה בראשית המאה ה-20 היה העיתון 'אל-ערפאן' שיצא לאור בצידון החל משנת 1909 על-ידי קבוצה של שיעים משכילים שמרכזם בדרום-לבנון, ושימש במה תוססת להבעת דעות של שיעים ובני עדות אחרות לבנונים, סורים, עיראקים ואחרים מרחבי המזרח התיכון.

עבודה זו התמודדה עם הטענה הבסיסית כי העדה השיעית הייתה שולית וחסרת חשיבות ולכן לא שותפה בפוליטיקה הלבנונית. כדי להתמודד עם טענה זו אספתי וניתחתי מספר רב של מאמרי-דעה, סיפורי-מסע, מכתבי-קוראים וידיעות עיתונאיות המראים כי בני האליטה השיעית היו חשופים לעולם הרחב הרבה מעבר למה שתואר קודם לכן. צעירים בני העדה, כמו גם אנשי דת, רופאים ומשכילים, יצאו למסעות ברחבי המזרח-התיכון וברחבי-העולם למטרות שונות. חלקם יצאו כתיירים וטיילים, חלקם יצאו לבקר מקומות קדושים ומרכזי תרבות וללימודים אקדמיים או למפגשים מקצועיים, חלקם ביקרו אצל בני עדתם במערב-אפריקה, צפון אמריקה ובאמריקה הלטינית ואפילו בהודו אחרים יצאו לחוות את ההתעוררות התרבותית והלאומית ברחבי המזרח התיכון.

בנוסף לכך, התפרסמו בעיתון 'אל-ערפאן' מאמרים וחדשות מרחבי העולם ובהם ניתן להבחין בעניין הרב שמעוררות כתבות וידיעות העוסקות בהתעוררות לאומית, מהלכים דיפלומטיים ופוליטיים ברחבי העולם. מידת הידענות שהציגו הכותבים בעיתון ורמת העניין שלה זכו כתבות אלה בתגובות קוראים ובכתבות המשך, השאירו את הרושם כי קורא העיתון והכותבים בו אינם תלויים מהווית העולם הרחב כלל-ועיקר הם מעורים בקורה מסביבם ויש להם דעה מוצקה וידע לא-מבוטל.

בהמשכה של עבודה זו הצגנו באופן כרונולוגי את ההתפתחויות הפוליטיות בעדה השיעית במקביל להתפתחות מערכת השלטון והפוליטיקה של לבנון מכיבוש סוריה ולבנון בידי צרפת ובריטניה ב 1918 ועד ההחלטה על יציאת צרפת בשנת 1943 ויציאת חיילי צרפת בפועל בשנת 1946.

התקופה כולה התחלקה לארבע תקופות משנה:

א. עד 1920 ועידת ואדי חג'יר ומפלת האמיר פיצל במיסלון: תקופה זו אופיינה בהתלהבות רבה ותמיכה בתנועה הערבית בראשות פיצל.

ב. עד שנת 1926 והכרזה על בית הדין הג'עפרי-שיעי בלבנון: התאפיינה בחיפוש דרכים חדשות והושפעה מהכרזת הצרפתים על 'לבנון הגדולה'. בסוף תקופה זו הוקם בית הדין הג'עפרי-השיעי ונעשה צעד ראשון להשוואת זכויות עבור השיעים במסגרת מדינת לבנון.

ג. עד שנת 1936: התאפיינה בחוסר יציבות במזרח-התיכון ובלבנון, השפעותיו החמורות של המרד בחורן, מאבק בין תומכי 'אחדות סוריה' לבין אנשי 'לבנון הגדולה' ובסיומה – מהומות הטבק בדרום לבנון וקריאה לעצמאות.

ד. עד שנת 1943 – שנות מלחמת-העולם השניה התאפיינו בקיפאון פוליטי שלאחריו יצאו המעצמות מותשות

מהמלחמה והפוליטיקאים הלבנונים, ובראשם בשארה אל-ח'ורי וריאצ' אל-צלח התמודדו וחתמו לבסוף על

'ההסכמה הלאומית' הלבנונית.

במהלך כל אותה תקופה סקרתי את פעילותם ודבריהם של אנשי האליטות השיעיות: מנהיגים ותיקים – זעמא', אנשי

דת – עלמא', ומנהיגים חדשים – הוג'הא'. במיוחד התמקדה עבודה זו במאבקים הפנימיים בין המנהיגים הוותיקים

לחדשים, בין האינטרסים השונים של מנהיגי הכקאע ואלה של דרום לבנון – ג'בל עאמל ואלה של בירות ובמאבקים

בין בני המשפחות והשבטים השונים.

הקושי המרכזי בעבודה זו היא ההתייחסות המועטה ולעיתים רדודה, בארכיונים במערב למתרחש בתוך העדה

השיעית בסוריה ובלבנון. כפי שצויין לעיל, נחשבה העדה השיעית שולית ובלתי חשובה ולא זכתה להתייחסות

מעמיקה לה זכו המרונים, הסונים, או אפילו הדרוזים, במסגרת התיעוד המצוי במערב. הופעתו של עיתון 'אל-ערפאן'

שינה את התמונה לחלוטין ופתח צוהר לדעות לרעיונות לשאיפות ולתפיסת העולם של המשכילים השיעים בלבנון

וסוריה בתחילת המאה ה-20.

לסיכום: מקריאת הטקסטים שכתבו אותם משכילים שיעים והחומרים השונים שהובאו בעבודה זו נראה כי העדה

השיעית הגיעה לשנים הקריטיות של הקמת הרפובליקה של לבנון לאחר שהתפתחה בה קבוצה של משכילים מודעים

לעצמם ולהגדרתם כשיעים לבנונים ערבים ובעלי שאיפות פוליטיות במסגרת לבנון. עם זאת, האליטות שהיו אמורות

להנהיג את העדה היו מפולגות ומסוכסכות והואשמו לא אחת באופורטוניזם, מינויים לא ראויים, שחיתות ואפילו

במעשים פליליים. מאבקים פנימיים אלה הותירו את העדה חלשה ומפולגת כאשר נדרשו ההכרעות הגורליות עם

יציאתם של הצרפתים והקמת לבנון.

השיעים נאלצו להמתין שני עשורים נוספים עד שהשתנו התנאים הפוליטיים והחברתיים בלבנון כדי לדרוש ולקבל

את זכויותיהם בלבנון.